

Віктар ЧЭЧАТ,
доктар педагогічных навук

Беларуская сям'я: СЁННЯ І ЗАЎТРА

**Выкарыстанне традыцый народнай сямейнай
педагогікі беларусаў у выхаванні дзяцей**

(Працяг. Пачатак у № 11, 12)

Педагогічны геній народа бязмежны і бясцэнны. Прагрэсіўныя традыцыі сямейнага выхавання беларускага народа зараджаліся і бытавалі пад уздзеяннем народнай педагогікі, якая пабудавана на філасофіі светапогляду народа. Народная мудрасць беларусаў аб сямейным выхаванні змяшчаецца ў прыказках і прымаўках, казках і загадках, калыханках і забавлянках, лічылках і пацешках, легендах і міфах, песнях і танцах, прыгаворках і жартах, гульнях і святах, звычайх, абрадах і паданнях, рытуалах і традыцыях.

Традыцыі народнай сямейнай педагогікі беларусаў, якія грунтуюцца на такіх асновавытворных прынцыпах, як прыродазгоднасць, культуразгоднасць, адзінства выхавання і вобраза жыцця, узбагачаюць педагогіку як навуку ў цэлым, станоўча ўздзейнічаюць на працэс сямейнага выхавання.

На сучасным этапе адраджэння этнапедагогікі традыцыі народнай сямейнай педагогікі беларусаў: 1) выступаюць у якасці своеасаблівага пераходнага звяна паміж мінулым і сучасным, якое забяспечвае пераемнасць і далейшае развіццё культуры народа; 2) функцыянуюць на пэўнай тэрыторыі, г.зн. з'яўляюцца рэгіянальнымі; 3) перадаюцца праз выхаванне, навучанне і сацыялізацыю, якія ажыццяўляюцца ў сям'і і рэгіянальнай супольнасці; 4) даюць правілы і нормы, якіх прытрымліваюцца бацькі і дзеці як жыхары вёскі, пасёлка, гарадка і як члены сям'і.

Вывучэнне даследаванняў па народнай педагогіцы XIX—пачатку XX ст. (А.Я.Багдановіч, І.Д.Гарбачэўскі, М.В.Доўнар-Запольскі, М.Я.Нікіфароўскі, П.В.Шэйн), 70—90-х гадоў XX ст. (Г.П.Арлова, Г.А.Барташэвіч, В.С.Болбас, І.І.Калачова, В.П.Канаш, В.А.Салееў, С.В.Снапоўская, Я.І.Сярмяжка і інш.) дазваляе зрабіць вывад аб тым, што народная педагогіка: а) з'яўляецца своеасаблівай сферай практычнай дзейнасці; б) пабудавана на ўзнаўленні і функцыянаванні выхаваўчых традыцый многіх пакаленняў; в) заснавана на імкненні да выхавання чалавека з багаццем агульначалавечых гуманістычных якасцей. Ядром усёй

выхаваўчай сістэмы народнай педагогікі беларусаў (як і ў большасці народаў свету) з'яўляецца паняцце добра.

На аснове аналізу даследаванняў, этнаграфічных, фольклорных, гістарычных звестак, разгляду прадметаў матэрыяльнай культуры, вопыту адраджэння традыцый народнай сямейнай педагогікі ў беларускіх сем'ях, матэрыялаў апытання прадстаўнікоў старэйшага пакалення і запісаў іх успамінаў, беларускіх народных песень, легенд, прыказак, прымавак, казак і да т.п. выяўлены выхаваўчыя асаблівасці ўнутрысямейных адносін, галоўныя крытэрыі выхаванасці дзіцяці, задачы, сродкі і метады сямейнага выхавання, якія не згубілі сваёй актуальнасці ў цяперашні час і творча выкарыстоўваюцца бацькамі ў практыцы сямейнага выхавання, асабліва ў сельскай мясцовасці.

Унутрысямейныя адносіны—гэта адносіны ў сям'і паміж бацькам і маці, старэйшымі членамі сям'і (дзядулем і бабуляй) і бацькамі, бацькамі і дзецьмі, самімі дзецьмі. Прыкметна выдзяляюцца наступныя асаблівасці ўнутрысямейных адносін.

1. Бясспрэчнасць аўтарытэту бабуль і дзядуляў як пачынальнікаў роду, старэйшых членаў сям'і, захавальнікаў сямейных традыцый, звычак, маральных норм і правіл ("Паважай старэйшых, бо сам стары будзеш", "Падсадзі на печ дзядулю, і цябе ўнукі падсідзяць", "Старога чалавека пабранка—двару папраўка", "Што кажа стары на глум—бяры малады на вум"). Аўтарытэт бабулі і дзядулі быў абумоўлены выкананнем імі вільзін і пачэснай ролі ў выхаванні дзяцей ад іх нараджэння да даросласці (прысутнасць бабулі пры родах, першае купанне і спавіванне дзіцяці, фарміраванне яго маральна-эмацыянальнага свету ў малодшым узросце, выхаванне ў працы праз авалоданне мужчынскімі і жаночымі рамёствамі ў падлеткавым узросце і, нарэшце, дапамога ў канчатковым самастойным працоўным і жыццёвым выбары ў юнацкім узросце).

2. Пачуццё ўзаемнай адказнасці за матэрыяльны і маральны стан сям'і, за выхаванне дзяцей з боку і бацькі, і маці, асабліва за працоўнае і маральнае ("Умеў дзіця радзіць, умей і вывучыць", "Дзе ў сям'і лад, там і дзеці добра гадуюцца", "У добрых бацькоў і дзеці добрыя"). Бацька выхоўваў у дзяцей працавітасць і сумленнасць, у сыноў—адказнасць, самастойнасць, клапацлівасць аб членах сям'і, у дачок—сумленнасць, акуратнасць, разважлівасць, ветлівасць, сардэчнасць, далікатнасць. Асабліва роля ў выхаванні дзяцей адводзілася маці ("Якая матка, такое й дзіцятка", "Не тая маці, што нарадзіла, а тая маці, што ўскарміла", "У каго матка, у таго галоўка гладка", "Дзеўка маткаў красна", "Без маці і сонца не грэе"). У аснову выхавання дзяцей у беларускай сям'і пакладзены мацярынскі (жаночы) пачатак (традыцыйна ў славянскіх народаў заступніцай чалавека была Матка Боска—Багародзіца). Спакон якоў жанчына-маці выконвала не дзяржаўную, а сямейную функцыю, якая была звязана з "узвядзеннем" фундамента ў выхаванні дзіцяці: дзеці непасрэдна і непрыкметна ў кароткі тэрмін з дапамогай

маці засвойвалі родную мову, песні, казкі, прынцыпы і нормы маралі свайго этнаса, сямейныя традыцыі, звычаі і абрады. У выніку мацярынскага выхавання дзеці з павагай адносіліся да маці на працягу ўсяго жыцця: як патрабавала векавая народная традыцыя, “дзеці шанавалі маці, а малодшыя члены сям’і—гаспадыню і наогул старэйшых жанчын” (Довнар-Запольский М.В. Исследования и статьи.—Киев, 1909. Т. 1. С. 273).

3. Падпарадкаванне членаў сям’і (маці, дзяцей) бацьку як галоўнаму і паўнаўладнаму гаспадару, здабытчыку, дарадчыку (“Хлеба не станець—бацька дастанець”, “Бацькоўскае слова дарэмна не гаворыцца”, “Свой бацька насварыцца і пашкадуе”).

4. Вырашэнне непаразуменняў і спрэчных пытанняў праходзіла ў сям’і толькі паміж мужам і жонкай, хоць у апошняй было значна менш правоў: па закону жанчына не мела права атрымаць у спадчыну сямейную маёмасць. Тым не менш жанчына ў якасці маці была ў доме гаспадыняй, памочніцай і дарадчыцай мужа, выхавальніцай дзяцей.

5. Сумеснасць пастаяннай і напружанай працоўнай дзейнасці бацькоў і дзяцей усіх узростаў у полі, агародзе, хаце, на лузе, падвор’і (“Дзетачка, спі, а дзельца помні”, “Праца не паганіць чалавека, а корміць, поіць і вучыць”). Ужо ў 10—12 гадоў дзеці выконвалі многія нялёгка гаспадарчыя работы.

6. Добразычлівыя і міласэрныя адносіны ўсіх членаў сям’і да дзяцей родзічаў і суседскіх дзяцей, якія па розных прычынах становіліся сіротамі. Як адзначаюць даследчыкі гісторыі, этнаграфіі і фальклору беларускага народа М.Я.Нікіфароўскі, І.І.Насовіч, І.І.Шпілеўскі і інш., самымі характэрнымі маральнымі якасцямі беларусаў з’яўляліся добрасумленнасць, працавітасць, паважлівасць, чуйнасць, дабрыня ў адносінах да людзей, клопатлівасць аб старых і дзецях, дзецях-сіротах. Сямейная педагогіка выхоўвала так, што маці практычна ніколі не адмаўлялася ад свайго дзіцяці. У сем’ях існаваў і такі міласэрны звычай: калі дзеці заставаліся без бацькоў, іх бралі на выхаванне ў свае сем’і родзічы, суседзі, сялячана. Усё сяло працягвала да сірацінкі спачуванне і клопат пра яго, аказвала матэрыяльную і маральную дапамогу.

Галоўнымі крытэрыямі маральнасці, выхаванасці дзіцяці як чалавека, асобы, члена грамадства ў народнай сямейнай педагогіцы беларусаў лічыліся:

—станаўленне (адносіны, гатоўнасць) да працы, яго стараннасць, добрасумленнасць і ўмелства (“Праца чалавека трымае і ўзбагачае”, “Хто дзяцей для працы шкадуе, той сабе вярхоўку гатуе”, “Без працы не будзе дзецям шчасця”);

—любоў і павага да маці і бацькі, іх мовы і веры, сваіх суседзяў і суайчыннікаў, роднага дому, зямлі-карміцелькі, мясцін і краю, дзе нарадзіўся, сваёй Айчыны (“Дарэчы тая хатка, дзе радзіла мяне матка”, “У сваім краі, як у раі”, “Бацькоў не цурайся, а ад Радзімы не адракайся”);

—уменне і гатоўнасць арганізаваць сваё будучае сямейнае жыццё, маральная і практычная падрыхтаванасць да яго як да самай складанай жыццёвай дзейнасці, што звязана з выкананнем функцый мужа-гаспадара, выхавальніка, жонкі-маці, выхавальніцы дзяцей (“Спацатку хлеб зарабі, а потым жонку бяры”, “Жонку бяры не на год, а на век”, “Замуж выйці—траба знаці: позна легчы, рана ўстаці”, “Умеў дзіця радзіць, умеі і выхаваць”).

У адпаведнасці з гэтымі галоўнымі крытэрыямі выхаванасці дзіцяці вылучаліся і тры асноўныя непадзельныя паміж сабой задачы сямейнага выхавання, г.зн. выхаванне: 1) стараннага, добрасумленнага і ўмелага працаўніка; 2) сумленнага, вернага і мужапа патрыёта роднай зямлі, Айчыны, дзяржавы; 3) руплівага, добразычлівага і разважлівага сям’яніна.

Народная сямейная педагогіка выпрацавала мноства педагогічных метадаў выхавання, якія былі скіраваны на фарміраванне гуманнай, працавітай, адданай сваёй сям’і і Айчыне асобы. У выхаванні дзяцей у сям’і з улікам іх узросту карысталіся наступнымі метадамі:

—прыклад паводзін, учынкаў, дзеянняў і адносін да людзей і адзін да аднаго маці, бацькі, старэйшых членаў сям’і;

—унушэнне ў адносінах да самых маленькіх дзяцей з дапамогай калыханак, забаўлянак, казак, песень, розных відаў патрабаванняў;

—уключэнне дзяцей з самага маленства ў розныя віды гаспадарча-працоўнай дзейнасці, у адносіны і зносіны;

—навучанне дзяцей у працэсе набывання норм паводзін і працоўных навыкаў і ўменняў;

—практыкаванне як спосаб замацавання ўстойлівасці адпаведных уменняў і навыкаў;

—парада бацькоў і старэйшых членаў сям’і пры выбары дзецымі адказных рашэнняў у жыцці;

—растлумачэнне бацькоў з мэтай фарміравання станоўчых адносін да працы, належных паводзін у сям’і і грамадстве;

—гутарка з дзецымі з мэтай выпрацоўкі роднасных і агульначалавечых пачуццяў і правільных устойлівых перакананняў аб сваім месцы сярод членаў сям’і, іншых людзей, аб умённі жыць у чалавечым грамадстве;

—перасцярога бацькоў як метада апырэджання магчымых жыццёвых памылак і пралікаў;

—заахвочванне дзяцей з мэтай выхавання пачуцця ўласнай годнасці і такіх маральных якасцей, як дабрыня, працавітасць, стараннасць, паслухмянасць, паважлівасць да старэйшых членаў сям’і і іншых людзей;

—намёк (прамы ці ўкосны), калі бацькі гавораць аб недахопах у паводзінах дзяцей у бяскрыўдным, этычным, карэктным тоне;

—патрабаванне як адзін са спосабаў выканання дзецымі сямейных і агульначалавечых правіл і абавязкаў;

—папрок—выказванне дакору і незадавальнення паводзінамі і ўчынкамі дзяцей словамі, позіткам, жэстамі;

—выпрабаванне як спосаб праверкі падрыхтаванасці да самастойнага працоўнага жыцця, выканання маральных правіл і норм свайго народа;

—благаслаўленне, у якім злучаюцца бацькоўскае настаўленне, павучанне, перасцярога, наказ і просьба да дзяцей у сапраўдны адказны перыяды іх жыццядзейнасці (пераход да самастойнай працы, адыход на вайсковую службу, жаніцтва ці замужжа);

—асуджэнне як спосаб паказу дзецям няправільных адхіленняў ад агульнапрынятых сярод людзей норм і правіл паводзін;

—пакаранне (у тым ліку і фізічнае, цялеснае), якое бацькі ўжывалі ў самым крайнім выпадку, калі ўжо ніякія іншыя метады не дзейнічалі (нават у самых малакультурных гарадскіх і сялянскіх сем’ях бацькі адчувалі шкоду і бессэнсоўнасць фізічных пакаранняў дзяцей);

—праклён бацькоў, асабліва з боку маці, як крайняя і вельмі рэзка мера ўздзеяння на дзяцей (у народзе пра сына ці дачку з ускладненымі паводзінамі гаварылі: “Пабіты бацькам, пракляты маткай”).

Практыка паказвае, што ў беларускіх сем’ях пастаянна выкарыстоўваліся традыцыі выхавання дзяцей, якія дзейнічалі ў народнай сямейнай педагогіцы і перадаваліся з пакалення ў пакаленне.

Такім чынам, пачаўся і няспынна ідзе (хаця і не так хутка, як хацелася б) працэс адраджэння народных традыцый беларусаў, традыцый супольнага жыцця, народнай педагогікі і іх выкарыстання ў стварэнні сваіх варыянтаў выхаваўчай работы ў гарадскіх і сельскіх садах, сем’ях і школах Беларусі (Дулебскім дзіцячым доме-школе-дзіцячым садзе Бярэзінскага раёна, ясля-садзе № 4 г.п.Ветка і інш.).

Напрыклад, у Дулебскім дзіцячым доме-школе-дзіцячым садзе ўжо складалася сістэма работы па выхаванні дзяцей на народных традыцыйных роднага краю праз урочную і пазаўрочную дзейнасць. Вучні праз курс “Спадчына роднага краю” пазнаюць гістарычную і культурную спадчыну вёскі Дулебы, старажытнай Беларусі. Урочная работа дапаўняецца разнастайнай пазаўрочнай, у якой дзеці, настаўнікі, бацькі ўдзельнічаюць у сумеснай працоўнай, экалагічнай, мастацкай, міласэрнай дзейнасці.

Уся гэта разнастайная праца садзейнічае фарміраванню самых характэрных і адметных рысаў і якасцей спрадвечнага беларускага менталітэту: бязмежнай любові і павагі да роднага кута, прыроды свайго краю, да зямлі-карміцелькі, памяркоўнасці, спагадлівасці, гасціннасці, міласэрнасці і інш. Школа ўзяла на выхаванне дзяцей-сірот—выхаванцаў дзіцячага дома, аб якіх клопацца ўсе—настаўнікі, аднавяскоўцы, дзеці.

Вывучэнне паказвае, што скарыстанне вопыту народнай педагогікі ў выхаванні дзяцей дае станоўчы эффект, калі бацькі і педагогі праводзяць работу на аснове календарнай абраднасці беларусаў. Абрады з’яўляюцца самаўной часткай традыцыйна-бытавой культуры народа і ўяўляюць сабой “сукупнасць традыцыйных умоўных дзеянняў, што сімвалічна выражаюць і замацоўваюць адносіны людзей да прыроды і паміж сабою, іх паводзіны ў важных жыццёвых сітуацыях, якія сістэматычна паўтараюцца” (Этнаграфія Беларусі: Энцыклапедыя.—Мн., 1989. С. 14).

(Працяг будзе)